

ГРОМАДСЬКІ ЧОРНОБИЛЬСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ В КРАЇНАХ СНД І БАЛТІЇ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Касараба Ю.Я.,

*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
кримінологічних досліджень
ДНДІ МВС України*

Омельченко О.В.,

*кандидат історичних наук,
доцент, заступник директора -
вчений секретар Українського
інституту національної пам'яті*

У статті проаналізовано історію створення, правові основи та напрями діяльності чорнобильських громадських організацій України, Росії, Білорусії, країн Балтії та інших країн СНД. Визначено пріоритети соціального та правового захисту постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Ключові слова: чорнобильська катастрофа, зона відчуження, чорнобильські громадські організації, соціальний та правовий захист.

В статье анализируется история создания, правовые основы и направления деятельности чернобыльских общественных организаций Украины, России, Беларуси, стран Балтии и других стран СНГ. Определены приоритеты социальной и правовой защите пострадавших вследствие Чернобыльской катастрофы.

Ключевые слова: чернобыльская катастрофа, зона отчуждения, чернобыльские общественные организации, социальная и правовая защита.

In the article history of creation, legal frameworks and directions of activity of the Chornobyl' public organizations of Ukraine, Russia, Belarus, Baltic countries

and other countries of the UIS are analysed. It is determined the principal trends of work as for social and legal defence of victims as a result of the Chernobyl' catastrophe.

Key words: Chernobyl' catastrophe, zone of alienation, Chernobyl' public organizations, social and legal defence.

26 квітня 2011 року виповнилося 25 років з дня аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Чорнобиль увійшов в історію як нове безпрецедентне глобальне явище, як найбільша катастрофа, яку зазнало людство. Ця катастрофа стала національною трагедією, викликала страждання мільйонів людей з України, Росії, Білорусії, країн Балтії та інших європейських країн, змінила навколишнє природне середовище на великій території та вплинула на психологію громадян.

Катастрофа на ЧАЕС – лише на одному технологічно небезпечному підприємстві – продемонструвала справді руйнівну силу науково-технічного потенціалу. Вона призвела до негативних екологічних, медичних, соціально-економічних та політичних наслідків, порушила сталі одвічні взаємини людей та навколишнього середовища.

Внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС постраждало близько 5 млн. громадян, на забруднених територіях розташовано майже 5 тисяч населених пунктів Республіки Білорусь, України та Російської Федерації, у тому числі більше 2.2 млн. чоловік та 2293 населені пункти – на Україні.

Як слушно зауважує Н. Барановська, після аварії на ЧАЕС в Україні розпочався екологічний громадський рух. Українська громадськість пришвидшеними темпами пішла шляхом, який у кінці 60-х років ХХ століття пройшла Західна Європа, зокрема ФРН, де розпочався зелений рух, що на початковому етапі викликав тільки посмішку. В 70-і вони вже здобули перші успіхи на виборах. На кінець 80-х років представники «зелених» у парламентах багатьох європейських країн виявилися новою, енергійною, демократизуючою конструктивною силою.

Закономірно, що вибух на ЧАЕС спровокував появу і в Україні руху, який, як і в Західній Європі, взяв назву «зелений». У його витоків стояли фахові біологи і медики — представники київської інтелігенції, які, як найбільш активні і свідомі громадяни — мешканці Києва і області – намагалися донести до громади правду про подію, зокрема провести мітинг чи жалобну ходу на відзнаку другої річниці чорнобильської катастрофи.

Проявом суспільної активності став і об'єднаний рух мешканців Прип'яті, що залишились без своїх домів, працівників ЧАЕС, що брали участь в ліквідації наслідків аварії, населення постраждалих регіонів. Цей рух вилився в утворення багатьох різноманітних громадських організацій та благодійницьких фондів місцевого, загальноукраїнського, загально державного (СРСР) та міжнародного рівнів. З часом відбулась кристалізація цього руху і залишилися найбільші дієві і перспективні з них [1, с. 152-153].

Питання постчорнобильського розвитку забруднених територій, радіаційного впливу на екологію ураженої місцевості, соціального захисту постраждалого населення, соціально-психологічних основ створення та функціонування чорнобильських громадських організацій були предметом наукового пошуку багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких: В.П. Кучерявого, С.М. Кравченка, М.В. Костицького, А.І. Глушенка, В. Губарева, В.П. Беха, Н. Барановської, В.О. Пояркова, В.Г. Бебешка, І.П. Лося, В.І. Холоші, Б.С. Пристера, Д. Рубо, В.М. Шестопалова, В.М. Ковальчука, В.Л. Гурачевського В.Е. Шевчука та інших.

На думку авторів монографії "Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства", серед різних класифікацій громадських організацій можна назвати організації "взаємодопомоги", котрі об'єднують людей за принципом спільних проблем чи бід та організації

чітко вираженої соціальної спрямованості (добродійні фонди та організації, орієнтовані на вирішення гуманітарно-соціальних проблем) [2, с. 68].

Спільні проблеми, породжені чорнобильською катастрофою, сприяли створенню і функціонуванню низки споріднених громадських чорнобильських організацій як в Україні, так у Росії, Білорусії, країнах Балтії та СНД.

Так, зокрема на пострадянських теренах були створені та успішно функціонують Союз "Чорнобиль" Росії, білоруська республіканська асоціація "Інваліди Чорнобиля", білоруське громадське об'єднання "Ліквідатор", товариство "Чорнобиль" Молдови, товариство "Союз-Чорнобиль" Республіки Таджикистан, громадська організація асоціація "Чорнобиль" Вірменії, азербайджанське республіканське товариство Союз "Інваліди Чорнобиля", громадське об'єднання "Союз ветеранів Чорнобиля і локальних воєн" Казахстану, асоціація "Литовський рух Чорнобіліс", "Естонське чорнобильське товариство", латвійській республіканський "Союз Чорнобиль" та інші.

На сьогодні статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні мають 2 254 471 особа, з них: 260 807 учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, 1 993 664 потерпілих, в тому числі 498 409 дітей. Серед інвалідів, інвалідність яких пов'язана з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС (110 827 осіб) – 65% безпосередні учасники ліквідації наслідків аварії.

Такі жахливі дані зумовили створення низки громадських чорнобильських організацій в Україні для відстоювання прав постраждалих на соціальний і правовий захист. Зокрема було створено Всеукраїнську громадську організацію "Союз Чорнобиль України", Всеукраїнську громадську організацію інвалідів "Чорнобиль-допомога", Українську громадську благодійну організацію "Міжнародний чорнобильський фонд", громадську організацію "Матері Чорнобиля", Всеукраїнську асоціацію "Чорнобиль" органів та військ МВС України та багато інших.

Всеукраїнської громадської організації „Союз Чорнобиль України” (надалі – Союз) була створена 29 березня 1991 року. Метою діяльності Союзу є захист законних інтересів інвалідів і надання допомоги членам „Союзу” та їхнім сім'ям у вирішенні соціально-побутових, медичних, економічних (матеріальних) та інших проблем.

Основними завданнями Союзу є: збір та систематизація інформації про громадян – мешканців України, постраждалих внаслідок атомних катастроф, аварій та випробувань; вивчення та використання досвіду закордонних держав у здійсненні соціальної, медичної та матеріальної реабілітації громадян, що постраждали внаслідок атомних аварій; закріплення та розвиток співробітництва із закордонними громадськими та благодійними організаціями, екологічними рухами, науковими колами.

Для виконання статутних завдань Всеукраїнська громадська організація „Союз Чорнобиль України” у встановленому порядку бере участь в обговоренні проєктів законів та інших нормативних актів відповідно до статутних завдань. Зокрема було підготовлено за участі Союзу 38 Постанов Верховної Ради України, 61 Постанов Кабінету Міністрів України, 12 Указів Президента України, а також більше 500 відомчих наказів та нормативних актів [3].

Створення Чорнобильської зони відчуження було виправданим заходом не тільки у зв'язку із необхід-

ністю евакуації населення з найбільш забрудненої території, але й у зв'язку з наступними заходами по мінімізації наслідків аварії. Зона відчуження є найбільш забрудненим територіальним комплексом і найбільшим джерелом радіаційної небезпеки для навколишніх населених територій. Поряд із цим, вона виконує зараз, і буде виконувати у майбутньому, важливу захисну функцію – запобігання поширенню радіонуклідів за межі зони, завдяки природним і техногенним бар'єрам. Продовження діяльності щодо вивчення, підтримки й посилення бар'єрної ролі зони відчуження є найважливішим напрямком зусиль по мінімізації наслідків аварії. Створена система радіоекологічного моніторингу в зоні відчуження, включаючи об'єкт "Укриття", дозволила відслідковувати існуючу ситуацію, однак вона вимагає модернізації, тому що не повною мірою забезпечує надійне прогнозування радіоекологічної та екологічної ситуації, як у цілому, так і по окремих об'єктах зони.

Досвід, накопичений за останні 25 років, показує, що в зоні відчуження неможливе повне припинення господарської діяльності, тому, що це не приводить до самовільного повернення забруднених екосистем у первісний стан, у той же час створює додаткову небезпеку виносу радіоактивності за межі зони.

Українська держава є партнером чорнобильських громадських організацій у вирішенні соціально-побутових, медичних, правових проблем. Урядом неухильно приділяється увага належному соціальному захисту та пенсійному забезпеченню постраждалих. Однак в силу кризових явищ в економіці України, необґрунтованому рішенням судів щодо виплат компенсацій та пенсій восени 2011 року відбулася певна політизація проблеми соціального захисту чорнобильців, наслідком якої стали активні протести колишніх чорнобильців у Києві та в регіонах України. У результаті пошуку компромісів між представниками Уряду та громадських чорнобильських організацій було прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 року №1210 "Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" [4].

Згідно даного нормативного акту з 1 січня 2012 року будуть збільшені виплати та пенсії ліквідаторам аварії на ЧАЕС, інвалідам – "чорнобильцям", а також громадянам, які втратили працездатність у результаті аварії. Зокрема, мова йде про проведення «осучаснення» виплат інвалідам-ліквідаторам, яке не проводилося в 2006 році разом з іншими категоріями громадян.

З метою врегулювання зазначеної ситуації та визначення концептуальних підходів до оптимального розв'язання проблем у сфері подолання наслідків Чорнобильської катастрофи Урядом доручено центральним органам виконавчої влади розробити Концепцію Загальнодержавної цільової соціальної програми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2012-2016 роки та внести відповідні зміни до Законів України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" і "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи". У розробці вищезгаданої Концепції безумовно повинні взяти активну участь представники громадських чорнобильських організацій України.

Республікою, яка теж надзвичайно постраждала від наслідків Чорнобильської катастрофи є Білорусь. Тому основною метою громадських чорнобильських організацій білоруська республіканська асоціація "Інваліди Чорнобиля", білоруське громадське об'єднання "Ліквідатор" та інших є об'єднання зусиль громадян різних країн по наданню всебічної допомоги жертвам Чорнобильської катастрофи в Білорусі. Головними напрямками діяльності цих організацій є: збір правдивої

інформації про наслідки Чорнобильської катастрофи для Білорусі, підготовка Книги пам'яті про наслідки Чорнобильської катастрофи, надання посильної допомоги жертвам Чорнобильської катастрофи, сприяння в працевлаштуванні інвалідів Чорнобиля на роботу, організація і вивезення дітей Чорнобиля на оздоровлення та відпочинок у різні країни, участь в екологічних проєктах, зв'язок з громадськими організаціями інших країн [5].

Масштаби катастрофи носять глобальний характер на пострадянському просторі. З метою соціального захисту постраждалого населення Російської Федерації в грудні 1990 року в Брянську відбувся установчий з'їзд Союзу "Чорнобиль" РРФСР (надалі – Союз), який об'єднав 47 громадських організацій, що налічували більше 100 тисяч учасників ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС і більше 200 тисяч громадян, що проживали на забруднених територіях.

Завдяки діяльності Союзу в травні 1991 року було прийнято Закон РРФСР "Про соціальний захист громадян, які зазнали впливу радіації внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС". Цей Закон був спрямований на захист прав і інтересів громадян Російської Федерації, які постраждали внаслідок катастрофи. Однак прийняття Закону само по собі не вирішувало проблеми чорнобильців. Необхідно було проводити велику роботу по його практичній реалізації. Особливу роль у цьому процесі відіграли громадські організації, які безпосередньо виражали інтереси постраждалих.

У зв'язку з об'ємом і масштабом робіт з ліквідації наслідків катастрофи на території Російської Федерації в листопаді 1991 року Указом Президента РРФСР було утворено Державний комітет з соціального захисту громадян і реабілітації територій, які постраждали від Чорнобильської і інших радіаційних катастроф.

У кінці 1993 року завдяки активній участі Союзу, було прийнято низку статей в новій Конституції Російської Федерації щодо поліпшення екологічного стану в державі та гарантованого соціального та правового захисту постраждалих громадян.

Серед основних напрямків діяльності Союзу є: поліпшення медико-соціальних умов життя учасників ліквідації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС, пам'ятно-меморіальні заходи, інформаційні та культурно-масові заходи, міжнародні заходи.

На сьогодні Союз об'єднує 70 регіональних організацій, які представляють інтереси понад 1,5 млн. постраждалих громадян. Союз "Чорнобиль" Росії активно відстоює інтереси, соціальний та правовий захист постраждалих громадян, є надійним партнером чорнобильських громадських організацій країн СНД та Балтії [6].

Для розв'язання проблем соціального захисту інвалідів та ліквідаторів наслідків Чорнобильської аварії в Азербайджані було створено Союз інвалідів Чорнобиля, який об'єднав 7 тисяч чоловік. Завдяки дієвій роботі Союзу інвалідів Чорнобиля було прийнято низку нормативно-правових документів, скерованих на відновлення здоров'я громадян Азербайджана, що брали участь в ліквідації наслідків аварії та поліпшення соціально-побутових умов членів їх сімей. Все це створює потужні підвалини для посилення соціального захисту постраждалих осіб, їх лікування в санаторіях і курортах, забезпечення компенсаціями та пільгами [7].

У країнах Балтії також функціонують громадські чорнобильські організації. Так, зокрема у Литовській республіці це асоціація "Литовський Рух Чернобіліс", в Естонії – Естонське чорнобильське товариство, в Латвійській республіці – Латвійські республіканський "Союз Чорнобиль". Діяльність цих громадських організацій спрямована на відстоювання соціальних гарантій і прав громадян цих держав – учасників ліквідації

наслідків Чорнобильської катастрофи, на медико-санитарне обслуговування постраждалих категорій громадян, на адаптацію та працевлаштування інвалідів чорнобильців, на вшанування пам'яті померлих учасників ліквідації та постраждалого населення, на міжнародне співробітництво з чорнобильськими громадськими організаціями країн СНД і Балтії [8].

У грудні 2010 року у Києві відбувся Міжнародний форум громадських чорнобильських організацій країн СНД і Балтії, на якому було вироблено рекомендації

главам держав з вирішення чорнобильських проблем та підготовки до 25-ти річчя з відзначення Чорнобильської катастрофи.

Аналіз діяльності громадських чорнобильських організацій країн СНД і Балтії свідчить про спільність проблеми всіх цих країн з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальному та правовому захисті чорнобильців. Вирішення цих проблем спільно з Урядами загаданих країн є нагальною вимогою часу та наданням належного постраждалим громадянам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. – К.: Інститут історії України НАН, 2011. – 254 с.
2. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В. П. Бега; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.
3. Офіційний веб-сайт Всеукраїнської громадської організації „Союз Чорнобиль України”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.souzchernobyl.org/>
4. Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року №1210 // Урядовий кур'єр. – 2011, № 223 від 30 листопада 2011 року
5. Офіційний веб-сайт Белорусской общественной организации "Инвалиды Чернобыля". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ngo.urmir.com/particip/charity/chemob.htm>
6. Гришин В.Л. Союз «Чернобыль» России: 20 трудных лет. Доклад президента Союза «Чернобыль» России, члена Совета при Президенте Российской Федерации по делам инвалидов / В.Л. Гришин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rch-dominio.ru/index.php?id=8853>
7. Гасанов М. 7 тысяч граждан Азербайджана участвовали в ликвидации последствий аварии в Чернобыле. Доклад на "круглом столе" на тему "Реализация социальных прав граждан, пострадавших во время ликвидации последствий на Чернобыльской АЭС" от 14 апреля 2011 / М. Гасанов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/community/1229387/post163740580/>
8. Офіційний веб-сайт Латвийского союза "Чернобыль". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chernobyl.lv/rus/izvelne/par-mums>